

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.13>**Діна Зятіна,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ НА ПІДСТАВІ П. 1 Ч. 3 СТ. 320 ГПК УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу проблематики застосування інституту перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами. Досліджуються положення п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України щодо особливостей перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами на підставі встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом у вирішенні справи. Автором доводиться, що обмеження можливості перегляду тільки невиконаних рішень, встановлене в ГПК України, порушує основоположний конституційний принцип «верховенства права».

На підставі дослідження рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини, Верховного Суду робиться висновок, що неможливість перегляду у зв'язку з виключними обставинами виконаного рішення, прийнятого із застосуванням неконституційного закону (його окремих положень), не дає право особі поновити свої порушені права, порушує принцип «законних очікувань», суперечить висновкам, викладеним у рішеннях КСУ, не сприяє належному захисту прав та законних інтересів учасників господарських відносин.

У статті акцентується увага на тому, що процесуальній проблемі щодо можливості перегляду рішення у зв'язку із виключними обставинами у разі визнання неконституційності закону після виконання рішення не існує. Адже закріплений у процесуальних кодексах, у тому числі ГПК України, інститут повороту виконання судового рішення цілком реалізується і в процедурі перегляду справи за виключними обставинами внаслідок визнання правової норми неконституційною.

За результатом дослідження робиться висновок, що положення ГПК України потребують удосконалення в напрямі розширення можливості перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами у разі встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом у вирішенні справи, і після того, як рішення суду було виконане.

Ключові слова: виключні обставини, перегляд судового рішення, верховенство права, поворот виконання, конституційні принципи.

Постановка проблеми. Відповідно до пункту 1 частини 3 статті 320 Господарського процесуального кодексу України підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є, зокрема, встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом у вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане [1]. Видається, що таке обмежувальне положення п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України суперечить конституційному принципу «верховенства права», адже необґрунтовано звужує можливість перегляду справи у зв'язку з виключними обставинами, створюючи перешкоди для захисту порушених прав та законних інтересів учасників господарських відносин.

Метою статті є аналіз положень п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України на предмет їх відповідності засадничим конституційним принципам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесуальної проблематики, зокрема особливостям розгляду спорів за нововиявленими та виключними обставинами, свої праці присвятили такі вчені, як: Л. М. Ніколенко, О. С. Ткачук, В. Д. Чернадчук, Р. М. Колесник, С. В. Степанов та інші. Водночас проблема обмежувального підходу п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України щодо підстав перегляду справ у зв'язку з виключними обставинами залишається відкритою, що зумовлює потребу детального дослідження вказаних нормативних положень із аналізом їх відповідності центральним конституційним принципам.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [2].

Що ж означає цей принцип і як його реалізація забезпечується у процесі правотворення? Чи можна вважати, що встановлення неможливості перегляду судового рішення, прийнятого із застосуванням неконституційної норми у зв'язку з виключними обставинами, коли рішення вже було виконане, відповідно до п. 1 ст. 3 ст. 320 ГПК України узгоджується із принципом «верховенства права»? Спробуємо розібратися з цими питаннями далі.

Зміст категорії «верховенство права» як центральної правової категорії неодноразово досліджувався в різноманітних рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ). Так, згідно з рішенням Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 [3] «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи».

Слід підкреслити, що категорія «верховенство права» наведена у вказаному рішенні КСУ є загальноправовою і не обмежується питаннями застосування відповідних положень Кримінального кодексу. Про це свідчить неодноразове посилання та використання наведеної категорії «верховенство права» і в інших рішеннях КСУ, наприклад у рішенні Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 [4].

Крім того, поняття «верховенства права» є одним із центральних у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Загальновідомо, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України. Окрім того, стаття 17 Закону України «Про виконання

рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права. Тому цікавим є аналіз рішень ЄСПЛ щодо досліджуваного питання.

Як видається, особливо важливою в аспекті дослідження конституційності обмежувальних положень п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України, є справа «Рисовський проти України» (Rysovsky v. Ukraine) від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04. В п. 70-71 Рішення «суд підкреслює особливу важливість принципу «належного урядування». Він передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якнайбільш послідовний спосіб». Далі в Рішенні зазначається: «На державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, які зачіпають майнові інтереси <...> Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість <...> Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються» [5].

Отже, проводячи аналогію питання, що аналізується, із вказаними доводами ЄСПЛ, можна стверджувати, що ризик визнання неконституційним повноважень органів державної влади «повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються». У цьому аспекті положення ГПК України щодо того, що «підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є: встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане» ставить під сумнів реалізацію принципу верховенства права, адже не виправдано звужує можливості для перегляду рішення у зв'язку з виключними обставинами.

Аналізуючи правову природу нововиявлених і виключних обставин, Л. М. Ніколенко абсолютно правильно вказує, що інститут перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві разом із переглядом судових рішень в апеляційному і касаційному провадженні забезпечує ухвалення справедливого та законного судового рішення та є додатковою гарантією і можливістю реалізації основної мети господарського судочинства – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави [6, с. 116].

Необхідно враховувати, що, закріплюючи право на перегляд рішення у зв'язку з виключними обставинами, законодавець мав на меті забезпечити поновлення порушеного права особи внаслідок застосування у його справі положень закону, які не відповідали Конституції України. Це означає, що йдеться про надання заявнику права на застосування інституту реституції після ухвалення рішення Конституційним Судом України [7]. Більш того, варто підкреслити, що визнання закону (окремого положення закону) неконституційним завжди матиме значний ефект, незважаючи на те, чи виконане рішення, прийняте із застосуванням такого закону, чи ні.

У рамках цього слід погодитися із А. А. Єзеровим у тому, що «особа, справу якої було вирішено на підставі неконституційного закону (його окремих положень), повинна мати змогу одержати сатисфакцію внаслідок порушення своїх прав, і саме для цього вона звертається із заявою про перегляд справи за виключними обставинами. І суд має керуватися конституційним принципом, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, насамперед, щодо питань, коли внаслідок дії неконституційного закону були порушені її права» [7].

Також залишається незрозумілим, чому законодавцем обмежується можливість перегляду рішення у зв'язку з виключними обставинами внаслідок неконституційності закону після того, як рішення було виконане. Адже існує інститут «повороту виконання судового рішення», який може бути застосований в цьому випадку. Процесуальної проблеми із можливістю перегляду справи у зв'язку із виключними обставинами у разі визнання неконституційності закону після виконання рішення не існує. Закріплені в процесуальних кодексах, у тому числі ГПК України, інститут повороту виконання судового рішення цілком реалізується і в процедурі перегляду справи у зв'язку з виключними

обставинами внаслідок визнання правової норми неконституційною. Отже, неможливість перегляду рішення суду у зв'язку з виключними обставинами внаслідок визнання норми неконституційною, якщо відповідне рішення вже було виконано, виглядає дискримінаційною, порушуючи конституційний принцип верховенства права.

Щодо повороту виконання рішення, то відповідно до ст. 333 ГПК України суд вирішує питання про поворот виконання, якщо за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами він: 1) закриває провадження у справі; 2) залишає позов без розгляду; 3) відмовляє в позові повністю; 4) задовольняє позовні вимоги в меншому розмірі.

В аспекті розгляду особливостей повороту виконання рішення слід навести висновки, викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі № 569/15646/16-ц [8]. Так, Верховний Суд зазначив, що «поворот виконання рішення – це процесуальна форма захисту прав боржника. Він можливий лише після набрання судовим рішенням законної сили. Його суть – у поверненні стягувачем боржнику всього одержаного за скасуванням рішенням. Згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 2 листопада 2011 року № 3-рп/2011 поворот виконання рішення – це процесуальна гарантія захисту прав особи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище через скасування правової підстави для виконання рішення. Інститут повороту виконання рішення спрямований на поновлення прав особи, порушених виконанням скасованого (зміненого) рішення, та є способом захисту цих прав». Як далі зазначається у вказаній Постанові, «поворот виконання рішення, якщо цього вимагає відповідач, можливий у будь-якому випадку, незалежно від того, в якому порядку (апеляційному, касаційному чи за нововиявленими обставинами) скасовано судове рішення».

Отже, поворот виконання рішення виступає гарантією захисту майнових прав учасників справи. При цьому обмеження реалізації такої гарантії виступає порушенням принципу «верховенства права», створюючи дискримінаційні умови для учасників судового процесу під час захисту своїх прав. Встановлення неможливості перегляду судового рішення, прийнятого із застосуванням неконституційної норми у зв'язку з виключними обставинами, коли рішення вже було виконане, відповідно до п. 1 ст. 3 ст. 320 ГПК України, фактично нівелює реалізацію інституту повороту виконання рішення в цьому випадку.

На підтвердження зробленого висновку доцільно також звернутися до рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019, в якому, зокрема, зосереджено увагу на принципі «законних очікувань», як складника принципу верховенства права. Так, відповідно до вказаного Рішення «законні очікування є одним із проявів справедливості у праві й передбачають юридичну визначеність правового регулювання щодо суб'єктів права. В аспекті статті 8 Конституції України юридична визначеність означає несуперечливість такого регулювання та недопустимість його зміни з порушенням засадничих принципів права. Конституційний Суд України зазначає, що кожна особа влаштовує своє життя з усвідомленням того, що правове регулювання вимагає стабільності й органи державної влади не можуть свавільно вносити зміни, які порушують засадничі принципи права. Отже, очікування індивіда у зв'язку зі зміною законодавчого регулювання є правомірними, якщо вони є розумними та існує можливість заподіяння шкоди від порушення таких очікувань» [9].

Як видається, неможливість перегляду за виключними обставинами виконаного рішення, прийнятого із застосуванням неконституційності закону (його окремих положень), не дає право особі поновити свої порушені права, порушує принцип «законних очікувань», не узгоджується із положеннями статті 151² Конституції України, яка закріплює, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Щодо наявності обмеження на перегляд справи за виключними обставинами в рамках п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України, тут також в нагоді стають висновки, викладені в Рішенні КСУ у справі від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015, відповідно до яких «згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду (пункт 8 частини третьої статті 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим. Таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути зумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим. У разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на

судовий захист і не порушувати сутнісний зміст такого права» [10]. У даному випадку обмеження щодо можливостей оскарження рішення у зв'язку з виключними обставинами, встановлені в п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України, також обмежує право на судовий захист, закріплене у ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України.

Висновки

Отже, підводячи підсумок, слід зазначити, що положення ГПК України щодо того, що підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, тільки якщо рішення суду ще не виконане, виглядає дискримінаційною, ставить під сумнів реалізацію принципу верховенства права, тому що невинувато обмежує можливості для перегляду рішення у зв'язку з виключними обставинами до моменту виконання рішення. Така ситуація не сприяє належному захисту прав та законних інтересів учасників господарських відносин.

Процесуальній проблемі із можливості перегляду справи у зв'язку із виключними обставинами у разі визнання неконституційності закону після виконання рішення не існує. Адже закріплений в процесуальних кодексах, у тому числі ГПК України, інститут повороту виконання судового рішення повною мірою реалізується і в процедурі перегляду справи за виключними обставинами внаслідок визнання правової норми неконституційною.

Неможливість перегляду у зв'язку з виключними обставинами виконаного рішення, прийнятого із застосуванням неконституційного закону (його окремих положень), не дає право особі поновити свої порушені права, порушує принцип «законних очікувань», суперечить висновкам, викладеним у рішеннях КСУ, а отже не узгоджується із положеннями статті 151² Конституції України.

Отже, видається, що положення ГПК України потребують вдосконалення внапрямі розширення можливості перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами у разі встановлення Конституційним Судом України неконституційності (конституційності) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, і після того, як рішення суду було виконане.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 14.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 18.03.2020).

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08> (дата звернення: 18.03.2020).

5. Справа «Рисовський проти України» (Rysovskyy v. Ukraine) від 20 жовтня 2011 року, заява № 29979/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854 (дата звернення: 18.03.2020).

6. Ніколенко С.М. Поняття та ознаки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 115–129.

7. Єзеров А.А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/> (дата звернення: 18.03.2020).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року у справі № 569/15646/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84275022> (дата звернення: 28.03.2020).

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 року № 6-/р2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 28.03.2020).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15> (дата звернення: 28.03.2020).

The article is devoted to the analysis of problematic issues of application of the institute of revision of court decisions under exceptional circumstances. The provisions of paragraph 1 part 2 Article 320 of Economic Procedural Code of Ukraine about particularities of revision of court decisions under exceptional circumstances in case of establishing by Constitutional Court of Ukraine of unconstitutionality (constitutionality) of the law, another legal act or their separate provision, which was applied by the court while considering the case, are thoroughly investigated. The author proves that restrictions of possibilities to revise only those decisions, that were not executed, as defined in Economic Procedural Code, violate the basic constitutional principle of the rule of law.

On the basis of studying of the decisions of Constitutional Court of Ukraine, European Court on Human Rights, Supreme Court the conclusion is made that impossibility of revision under exceptional circumstances of the executed decision, which was adopted with the application of unconstitutional law, does not provide the possibility to renew the violated rights, also violates the principle of «legitimate expectations», contradicts the decisions of Constitutional Court of Ukraine, does not facilitate the proper protection of rights and legitimate interests of participants of economic relations.

In the article it is highlighted that there is no procedural problem with the possibility of revision of the decision under the exceptional circumstances in case of establishing of unconstitutionality of the law after the execution of the decision. As the institute of reversal of execution of the decision, which is defined in procedural codes, including Economic Procedural Code, can be completely realized in the procedure of revision of the decision under exceptional circumstances in case of establishing of unconstitutionality of legal norm.

As a result of a research the decision is made that provisions of Economic Procedural Code of Ukraine must be improved by means of extending the possibilities of revision of court decisions under exceptional circumstances in case of establishing by Constitutional court of Ukraine of unconstitutionality (constitutionality) of law, or its separate provision, which was applied by the court while considering the case, after the court decision was enforced as well.

Key words: exceptional circumstances, revision of court decision, rule of law, reversion of execution, constitutional principles.